

Mimarlıkta “maddi olmayan” : Kavramsal bir inceleme

Immaterial in architecture: A conceptual review

Nil Aynalı^{1*}

¹Istanbul Technical University,
Graduate School, PhD Program of
Architectural Design, Istanbul, Turkey.
nilegler@itu.edu.tr

*Corresponding Author

**This study is prepared from an
ongoing thesis which is being prepared
as the Doctorate Dissertation at
Architectural Design PhD Program at
Istanbul Technical University, Institute
of Graduate School.

***This study was presented as a paper
at the IGRS23¹- 2nd International
Graduate Research Symposium on 17
May 2023.

Received: 19.05.2023

Accepted: 04.10.2023

Citation:

Aynalı, N. (2023). Mimarlıkta “maddi
olmayan” : Kavramsal bir inceleme.
*IDA: International Design and Art
Journal*, 5(2), 221-232.

Özet

Çalışmanın amacı mimarlıkta maddi olmayan meselesinin nasıl ele alındığını göz önüne sermek ve problemin gelişme ufkunu işaret eden eleştirel bir okuma yapmaktır. Çalışmanın kapsamı, ScienceDirect, Web of Science ve Google Scholar veritabanları üzerinden ulaşılan güncel akademik mimarlık literatürüdür. Çalışma, kavramsal inceleme ve düşünömsel tematik analizin birlikte kullanıldığı karma bir nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Çalışmada, mimarlık literatürünü içine alan akademik veritabanlarında maddi olmayan kavramının, yan anlamlarının ve kavramsal açılımların izinin sürüldüğü bir kelime araması prosedürü takip edilmiştir. Üç tema altında konumlandırılan yaklaşımların pozitivist/materyalist paradigma ve varoluşsal/ontolojik paradigma olarak iki farklı düşünsel paradigma etkisinde şekillendiği gözlenmiştir. Kartezyen özne-nesne ayrımını benimseyen pozitivist/materyalist paradigma içinden gelişen yaklaşımların literatürde sayıca çok olduğu gözlenmiştir. Özne-nesne bütünselliğine dayalı varoluşsal/ontolojik paradigma içinden gelişen yaklaşımların ise maddi olmayan kelime anlamına tam olarak karşılık vermesine rağmen sayıca az olduğu gözlenmiştir. Bu grup yaklaşımın problem ile ilişkisi derinleştirilmeye değer görölmüş ve araştırma, maddi olmayanın metafizik, ontolojik ve varoluşsal kelime anlamlarını içerecek şekilde genişletilmiştir. Materyalist paradigmanda fiziksel olmayan etmenler mekânın oluşumunu materyalist bir düzlemde belirlemektedir. Çalışma sonucunda varoluşsal paradigmanda ortaya konan ontolojik ilkelerin de mekânın oluşumunu ontolojik düzlemde belirleyen maddi olmayan etmenler olarak ele alınabileceği önermesine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maddi olmayan, Mekânsal deneyim, Fenomenoloji, Ontoloji, Metafizik

Abstract

This study aims to provide a critical investigation of how the concept of immaterial in architecture takes place in different approaches, including its variations and connotations, and explore the potential horizons of the problem. The investigation is based on academic architectural literature reached through ScienceDirect, Web of Science, and Google Scholar scientific databases. Following a qualitative research approach, the study provides a critical reading that employs a mixed method combining conceptual review and reflexive thematic analysis. As a methodology, a keyword search about immaterial, covering connotations of the concept, is conducted in architectural academic literature. The findings, located under three themes, are related to two different paradigms; the positivist/materialist paradigm and the existentialist/ontological paradigm. The positivist paradigm, which adopts Cartesian subject-object distinction, is statistically dominant in literature. In contrast, the existentialist/ontological paradigm, which adopts subject-object unity, is statistically recessive even though the existentialist/ontological paradigm corresponds to the literal meaning of immaterial. This approach's strong relation to the problem is found worth investigating deeper, and the research is expanded to include the terms metaphysical, ontological, and existential, which are connotations of immaterial. In conclusion, just as the immaterial aspects condition the formation of the space at a material level in the materialist paradigm, the ontological concepts in the existentialist paradigm are evaluated as immaterial aspects that condition the formation of the space and spatial experience at an ontological level.

Keywords: Immaterial, Spatial perception, Phenomenology, Ontology, Metaphysics

Extended Abstract

Introduction: In 19 and 20th centuries, with the emergence of the problematization of the perceptive qualities of space, spatial qualities of architecture came into prominence. In late 20th century, theoretical approaches grounded in psychology, sociology, anthropology, and philosophy developed an understanding that regards space beyond physical existence. This theoretical realm included approaches that regard space as the production of social, political, and economic processes and power relations, as an experience formed in rituals of daily life, as a notion related to the state of belonging, memory, identity, and narratives, as a part of ontological existence of human being on earth, as a mental conception or bodily intertwining; as a lived phenomenon. Besides the human-centered definitions of immaterial aspects of space, some approaches regarded the immaterial in architecture in physical and visible means. Dematerialization effect obtained with material and technological developments, atmospheric phenomena such as wind, rain, water, fog, light, scent, and sound, soft materials such as landscape, and time-based aspects such as event, movement, and performance are examples of these approaches. In contrast, there is a need to evaluate this variety of approaches under one particular problem and explore the potential ways of understanding the issue further.

Purpose and scope: This study aims to provide a critical investigation of how the concept of immaterial in architecture takes place in different approaches, including its variations and connotations, and explore potential horizons of the problematic, evaluating the dominant and recessive paradigms means of appearance. The investigation is based on academic architectural literature reached through ScienceDirect, Web of Science, and Google Scholar scientific databases.

Method: Following a qualitative research approach, the study provides a critical reading that employs a mixed method combining conceptual review and reflexive thematic analysis. Following the conceptual review method, relevant literature is critically assessed to identify various understandings of the research topic, covering the connotations of the concept in different approaches. As a methodology, a keyword search about immaterial in English and Turkish literature related to *architecture and space, covering connotations of intangible, invisible, incorporeal, insubstantial, and ephemeral*, is conducted in databases. Due to the reflexive thematic analysis method, conceptual families are built, and the valuable data is categorized under 11 topics. The findings, which are located under the topics, are related to two different paradigms: the positivist/materialist paradigm and the existentialist/ontological paradigm. The positivist paradigm that adopts Cartesian subject-object distinction is statistically dominant in literature. In contrast, the existentialist/ontological paradigm that adopts subject-object unity is statistically recessive even though the existentialist/ontological paradigm corresponds to the literal meaning of immaterial. The relation of this approach with the problem is worth investigating deeply, and the research is expanded to include the terms metaphysical, ontological, and existential.

Findings and conclusion: As a result of the procedure, the findings about the notion of immaterial in architecture are located under three themes and related sub-themes. *Immaterial aspects with physical quality regarding the object* located under this theme have physical attributes while they are not tangible like conventional elements of architecture and do not have concrete solidity. These aspects/elements are material things of various forms and roles as objects distinct from humans. Sub-themes of this category are atmospheric phenomena, new technology materials, dematerializing use of the material, and time-based elements in space. *Immaterial aspects without physical quality regarding the subject* do not have physical attributes. They are related to the human condition distinct from the object. However, they can still be measured, analyzed, and represented. Sub-themes of this category are mental factors that condition physical space, subjective factors that influence the experience of space, social factors such as immaterial dynamics produced by people, and immaterial social and cultural values. *Immaterial aspects without physical quality, regarding object-subject unity* do not have physical attributes. They are related to the human condition but not with distinction from the object, rather following a continuity between the human and object world. Sub-themes of this category are atmosphere as the prevalence of the unity between human and space; dwelling as the ontological condition of the building; thingness of the building as an ontological quality, closeness as a type of ontological relation between human and space, flesh as an experiential arche of the physicality of space and body-subject, creative imagination as the concealment of the essence of dwelling and poetic image as the revelation of human-space unity. The first and second themes above describe immateriality by means of intangible, physical elements or aspects that do not have concrete physicality but can be observed and measured with analytic ways of investigation and are found related to the positivist school of thought following Cartesian subject-object distinction. The third category describes immateriality by means of a total experience that evades analysis, not easily represented but experienced in the entire embodied and existential sense through the fusion of the object and subject. While the ontological approach takes part in architectural literature, the ontological conceptualizations of this approach are not regarded as immaterial aspects of space since they cannot be a part of an objective inspection because of their holistic nature with human existence. This research shows that the ontological concepts in the existentialist paradigm can be evaluated as immaterial aspects that condition the formation of space and space at the ontological level, just as the immaterial aspects that condition the formation of space at the materialistic level.

Keywords: Immaterial, Spatial perception, Phenomenology, Ontology, Metaphysics

GİRİŞ

Mimarlık sözlükte “mekân düzenleme sanatı” olarak tanımlanmıştır (Hasol, 1979: 356). Mimarlığın başka bir tanımı da “yerleşmelerin fiziksel ortamını düzenleyen yapı ve mekân tasarımı etkinliği”dir (Hasol, 2011). Mimarlıkta mekân kavramı, yüzyıllar boyunca fiziksel mekân üzerine kurgulanmıştır (Kahvecioğlu, 2008: 144). Vitruvius yapının fiziksel kurgusunu geometri ve oranlar sistemine dayandırırken, Alberti yapıyı yüzeyler ve maddeden oluşan bir gövde olarak tanımlamıştır (Mallgrave, 2010: 9, 13). 17. ve 18. yüzyılda mimarlığın odağı yüzey kompozisyonundan plan düzlemindeki fiziksel biçimlenişe kaymış, 19. yüzyıl sonlarına doğru ise mimarlıkta maddi yüzeylerin algısı sorunlaştırılmıştır. 20. yüzyılda ise mimarlık tarihçileri mekânı fiziksel yapının mekânsal nitelikleri üzerinden tariflemeye başlamıştır (Altan, 1993: 77-78). Modern dönem mimarlığında Bauhaus, De Stijl, Konstruktivizm gibi akımlar mimarlığı kütle, biçim, renk ve fiziksel bileşenlerin kompozisyonu üzerinden ele almışlardır. Uluslararası modern mimari işlevselliğin evrenselliği düşüncesini savunmuş ve fiziksel yapı formlarının tek tipleşmesi ile yeni bina tipleri ortaya çıkmıştır (Güney & Yürekli, 2004: 35-36). Özellikle savaş sonrası kentlerin yeniden yapılanması döneminde fiziksel mekân, mimarlık alanındaki her tür eylemin amacı haline gelmiştir. Bu dönemde, fiziksel mekânın tasarımı ve üretimini içeren mesleki alan, mimarlığın neredeyse tamamı anlamına gelmiştir. 70’li yıllardan sonra mimarlıkta psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve felsefe alanından beslenen teorik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar mekânı fiziksel varlığın ötesine doğru taşıyan kuramlar geliştirmiştir (Kahvecioğlu, 2008: 144). Zevi (2021: 23) mimarlığı iç mekân deneyimi üzerinden ele alırken, Rasmussen (1962: 32) mekânın soyut bir biçimsellik üzerinden değil, gündelik hayattaki somut deneyimler üzerinden oluştuğunu vurgulamıştır. Kitlesele konut üretiminin ortaya çıktığı savaş sonrası dönemde Heidegger (2004: 55) mimarlığın mekânın fiziksel üretimine indirgenmiş bir meslek alanı haline gelmesini eleştirmiştir. Heidegger mimarlık mesleğinin insan ile mekân arasındaki ontolojik ilişkiyi unuttuğunun altını çizmiştir. Bachelard (1994: 47) insan-mekân ilişkisinin ontolojik boyutunu öne çıkarmış ve mekânın geometrik formlara ve maddi biçimlere indirgenemeyen bir niteliği olduğunu vurgulamıştır. Norberg-Schulz (1980: 164) geometrik mekâna karşıt olarak varoluşsal mekân kavramını ortaya koymuş ve insanın mekânla ilişkisinin fizikselliği aşan öznel faktörlerle oluştuğunu ifade etmiştir. Mekânı toplumsal üretim süreçleri üzerinden ele alan Lefebvre (1991: 14, 26, 61) ise *fiziksel mekânın yanı sıra zihinsel ve toplumsal mekân* kavramsallaştırmalarını ortaya koymuştur. Pallasmaa (1996: 450-453) mimari mekânı fiziksel mekândan ziyade *yaşanan mekân* olarak tanımlarken, Mallgrave (2018: 2) mimarlığı bir nesne yerine *deneyim* olarak ele almıştır.

Mekânı insan üzerinden açıklayan yaklaşımların yanı sıra, mimarlıkta maddi olmayanı görünür fiziksel unsurlar üzerinden ele alan yaklaşımlar da mevcuttur. Frampton (1995: 203) Mies’in malzemeyi maddesizlik algısı (dematerialization) oluşturacak şekilde kullandığından bahsetmiştir. Modern ve postmodern dönemde mimarlığın yalnızca bir maddi biçim bilgisine indirgenmediğini eleştiren Tschumi (1996: 140-154) mekânı içinde gerçekleşen olaylar ve hareketler/eylemler üzerinden, mimarlığı ise mekân-zaman sekansları üzerinden tanımlamıştır. De Bruyn (2013: 57) olay mimarlığının görünmez ve maddesiz bir mekânsallık oluşturduğundan bahsederken, Karandinou (2016: 31) ise mimarlıkta formun madde üzerinden değil performatiflik üzerinden tanımlandığı bir mekân kavrayışı önermiştir. Hill (2006) mimarlıkta maddi olmayanı maddenin gerçek yokluğundan ziyade algıdaki yok oluş etkisi üzerinden ele almıştır. Tschumi, Eisenmann, Nouvel gibi mimarların şeffaf, renkli ve katmanlı malzeme kullanımları ile Toyo Ito’nun bina yüzeylerinin ekran haline geldiği yapıları mimarlığın maddesizlik etkisi kazandırdığı örneklerdir (Şener, 1996: 52-58). Bunun yanı sıra fiziksel varlığa sahip hava, ışık, bitki örtüsü gibi etmenleri de maddi olmayan olarak ele alan yaklaşımlar mevcuttur (Vasilski, 2013: 3-27).

Mimarlıkta mekânı fizikselliğin ötesinde düşünen bir kuramsal literatür olduğu görülmektedir. Bu literatür mimarlığı da “nesnel boyutun dar anlamından” (Kahvecioğlu, 2008: 144) sınırları insanın varoluşunun sınırlarına kadar genişleyen bir alana taşımaktadır. “Mimarlıkta maddi olmayan” olarak formüle edilebilecek olan problem, literatürde farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bu yaklaşımlar arasında meseleyi maddi boyutta ele alan nesnel yaklaşımlar kadar, terimin kelime anlamı olan “madde ötesi”ne referans veren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Ne var ki bu literatürü tek bir problem çatısı altında ele alan ve söz konusu genişliği göz önüne seren bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmanın amacı, mimarlıkta maddi olmayan meselesinin güncel akademik literatürde hangi yaklaşımlar çerçevesinde ele alındığını geniş bir spektrum içinde göz önüne sermektir. Bunu yaparken maddi olmayan teriminin yan anlamlarını da dâhil ederek, problemin genişleme

ufkunu işaret eden eleştirel bir okuma yapmayı amaçlamıştır. Araştırmanın kapsamı, akademik veri tabanlarında taranan güncel bilimsel literatür olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, problem ile ilişkilenen ulusal ve uluslararası yayınlar (bilimsel makale, kitap, tezler) taranmıştır.

YÖNTEM

Çalışma, kavramsal inceleme (*conceptual review*) ve düşününsel tematik analiz (*reflexive thematic analysis*) birlikte kullanıldığı karma bir nitel araştırma yöntemi takip etmiştir. *Kavramsal inceleme* literatürü eleştirel şekilde değerlendirmeye ve araştırma konusunun farklı yaklaşımlarda nasıl ele alındığını saptamaya yönelik bir yöntemdir (Jesson vd., 2011: 15). *Düşününsel tematik analiz* ise araştırma konusunun farklı yönlerini yorumlamak amacıyla, veri içindeki tematik örüntüleri saptamak, analiz etmek ve ortaya koymaya dayalı bir yöntemdir (Braun & Clarke, 2006: 79). Söz konusu temalar, birbiriyle uyumlu örüntüleri yakalayan ve ana fikrini özetleyen kavramlaştırmalardır. Düşününsel tematik analizde temalar araştırmacının yorumsama faaliyeti ile ortaya çıkmaktadır. Bu yöntem bilgi üretiminde araştırmacının aktif rolünü ön plana çıkartmaktadır (Braun & Clarke, 2019: 4). Çalışmanın metodolojisi, *maddi olmayan/immateral terimi* ve yananlamalarını kapsayan İngilizce ve Türkçe kelime araması prosedürüne dayanmaktadır. *Immateral* kelimesi sözlükte “having no matter or substance” (OneLookThesaurus, t.y.a) yani “maddesi veya cismi olmayan” olarak tanımlanmaktadır. Eşanlamlıları arasında *intangible, invisible, incorporeal, insubstantial, ephemeral* kelimeleri ile fiziksel olanın ötesini referans veren *metaphysical* (OneLookThesaurus, t.y.b) ve *ontological* terimleri de bulunmaktadır. Araştırma; ScienceDirect, Web of Science, Google Scholar akademik veritabanları üzerinden yapılmıştır. İngilizce aramada *architecture* ve *space* kelimelerinin birlikte bulunduğu yayınlarda, bu kelimeler ile birlikte *immateral* veya *intangible, invisible, incorporeal, insubstantial, ephemeral* kelimelerinden birinin bulunduğu kaynaklar taranmıştır. Türkçe aramada *mimarlık* ve *mekân* kelimelerinin birlikte bulunduğu yayınlarda, bu kelimeler ile birlikte *maddi olmayan, elle tutulur olmayan, görünmez, fiziksel olmayan* kelimelerinden birinin bulunduğu kaynaklar listelenmiştir. Kelime aramaları sonucu listelenen kaynaklar (makale, kitap, tez) içerisinde konu ile alakaya göre sıralanmış kaynak listesi ilk sıradan itibaren incelenmiştir. İncelenen kaynaklar arasından, makalenin giriş bölümünde çerçevesi çizilen problem ile ilişkili olan kaynaklar seçilerek araştırmanın verisi oluşturulmuştur.

BULGULAR

Her bir veri tabanı üzerinde incelenen kaynak sayısı ve problem ile ilişkili bulunan kaynak sayıları Tablo1’de bulunmaktadır.

Tablo 1. İncelenen ve problem ile ilişkili olduğu saptanan kaynak sayıları

Veritabanı	ScienceDirect	Web of Science	Google Scholar	Toplam
Kelime araması sonucu listelenen kaynaklar içerisinde konu ile alaka sırasına göre (<i>relevance</i>) incelenen kaynak sayısı	156	150	300	606
Problem ile ilişkili olduğu saptanan kaynak sayısı	32	22	108	162

Düşününsel tematik analiz yönteminin ilk aşaması veri içindeki tematik ortaklıkları saptamaya yöneliktir. Bu aşamada problem ile ilişkili olduğu saptanan kaynaklar konuyu ele alış şekli bakımından incelenmiş ve oluşan üst başlıklar Tablo 2’deki gibi bir dağılım göstermiştir (Bir kaynak içerisinde birden fazla ele alış şekli bulunabilmektedir. Bu sebeple üst başlıkların kaynaklarda işleniş sayısı toplamı, incelenen kaynak sayısı toplamından fazladır).

Tablo 2. Problemin kaynaklardaki ele alınış türleri ve sıklıkları

Sıra	“Maddi olmayan” meselesini ele alış şekli	Kaynaklarda işleniş sayısı
1	Bedensel/duyusal deneyim ve psikolojik algı	36
2	Politik, ekonomik ve sosyal süreçler/faktörler	35

3	Kültür, kimlik, aidiyet, tarih/hafıza, sosyal ve dini etmenler	33
4	Atmosferik fenomenler (Ses, koku, rüzgar, su, ışık, gölge, sıcaklık, renk, vb.)	28
5	Yeni teknoloji ürünü malzeme ve teknikler (Dijital olanaklar, sanal gerçeklik, teknolojik altyapılar)	19
6	Mekâna dair metafizik/ontolojik etmenler (Mekânın ve insan-mekân ilişkisinin ontolojik bir yapı bağlamındaki yönleri)	18
7	Zihinsel/soyut mekân ve tasarım fikri	17
8	Malzeme kullanımındaki maddesizlik etkisi (Şeffaflık, demateryalizasyon, malzeme ve renk kullanımı)	11
9	Atmosfer (İnsan ve mekân arasındaki bütünsel mekân deneyimi)	10
10	Yumuşak-unsurlar (Peyzaj/bitki, topografik özellikler, geçici strüktürler/ sanatsal işler, doğada kaybolan yapılar)	7
11	Mekân içinde gerçekleşen zamansal unsurlar (Olay, hareket, performans)	7

Düşünümsel tematik analiz yönteminin ikinci adımı eleştirel yorumsamaya dayanır. Bu adımda, yaklaşımların iki farklı düşünsel paradigma etkisinde olduğu saptanmıştır. Tablo 2’de 4, 5, 8, 10 ve 11 sıra sayılı yaklaşımlarda maddi olmayan unsurlar fiziksel nitelik taşımaktadır. Bu unsurlar konvansiyonel anlamda somut ve katı bir maddi nitelik göstermeyerek maddesizlik etkisi üretmektedir. Tablo 2’de 1, 2, 3 ve 7 sıra sayılı yaklaşımlarda ise maddi olmayan unsurlar fiziksel nitelik taşımamaktadır. Bu unsurlar mimarlık ürünlerinin ortaya çıkışını koşullayan sosyal, kültürel, politik ve zihinsel etmenlere karşılık gelmektedir. Fiziksel özelliğe sahip olan ilk grup nesnel, ikinci grup öznel nitelik taşımaktadır. İki grubun da ortak özelliği maddi olgulara dayanması; gözlemlenebilir, temsil edilebilir, analiz edilebilir/ölçülebilir nicelik veya niteliğe sahip olmasıdır. Bu özellik, kartezyen özne-nesne ayrımını benimseyen yaklaşımların ortak özelliğidir. Bu yaklaşım pozitivist/materyalist bilimselci paradigma etkisinde oluşmaktadır. Materyalist paradigma var olan her şeyin maddeden ibaret olduğunu ve maddeden bağımsız fizik ötesi bir alanın (metafizik) bulunmadığını savunmaktadır. Buna göre bilinç, duygu, düşünce gibi unsurlar da maddeden kaynaklanmaktadır (Topaloğlu, 2003: 137). Pozitivist paradigmanın temel özelliği ise geçerli bilgiyi olguların bilgisinden ibaret görmesidir. Pozitivizm metafiziği devredışı bırakarak yalnızca fiziğe odaklanmıştır (Kutluer, 2007: 335). Tablo 2’de 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10 ve 11 sıra sayılı yaklaşımlar, sosyal, kültürel, dini veya zihinsel unsurları da bu minvalde ele almaktadır. Bu unsurlar psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi bilimler tarafından incelenebilir durumdadır.

Tablo 2’de 6 ve 9 sıra sayılı yaklaşımlarda ise mimarlıkta maddi olmayan, özne-nesne bütünselliği üzerinden tarif edilmiştir. Bu bütünsellik, ontolojik bir yapı içerisindeki varoluşsal tecrübeye dayanmaktadır. Bu tecrübenin en önemli özelliği, mekân ile insan arasında bilimselliğin getirdiği özne-nesne ayrımının olmamasıdır. Bu nedenle analiz ve temsil edilmeye, bilimsel olarak ölçülmeye dirençlidir. Bu paradigma mimarlık literatüründe özellikle Heidegger, Merleau-Ponty ve Bachelard’ın varoluşsal fenomenolojiye dayanan felsefeleri üzerinden gelişmiştir. Varoluşsal yaklaşım, materyalist paradigmanın aksine “maddi olmayan”ı (immaterial) sözlük anlamı olan *metafizik/fizik ötesi* tanımına karşılık gelecek şekilde ele almaktadır.

Tablo 3. İncelenen kaynaklarda materyalist ve varoluşsal/ontolojik yaklaşımların sayısal olarak karşılaştırılması

Mimarlık ve mekâna dair “maddi olmayan” meselesini ele alış şekli	Kaynaklarda işleniş sayısı
Maddi olmayanı materyalist bağlamda ele alan yaklaşımlar (Tablo.2’de 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10,11. sıra sayılı yaklaşımlar)	191
Maddi olmayanı varoluşsal/ontolojik bağlamda ele alan yaklaşımlar (Tablo.2’de 6 ve 9. sıra sayılı yaklaşımlar)	28

Toplanan veri içerisinde iki paradigma ile ilişkili kaynaklar sayısal olarak karşılaştırılmış ve materyalist paradigma etkisindeki yaklaşımların sayıca fazla olduğu gözlenmiştir (Tablo 3). Sayıca az olmakla birlikte, varoluşsal/ontolojik yaklaşımların maddi olmayan meselesine insan-mekân bütünselliği üzerinden açtığı ufuk ise dikkate değer görülmüştür. Bu ilişkinin potansiyelini ortaya koymak amacıyla literatür araştırmasının bu

yönde geliştirilmesine karar verilmiştir. Bu sebeple kelime araması *architecture* ve *space* (*mimarlık* ve *mekân*) terimi ile birlikte *metaphysical* (metafizik), *ontological* (ontoloji/ontolojik) ve *existential* (varoluşsal) terimlerini kapsayacak şekilde derinleştirilmiştir. ScienceDirect veritabanında 483 sonuç içerisinde 7, Google Scholar'da 800 sonuç içerisinde 39 kaynak, Google'da pdf formatındaki dokümanların aranması sonucu ulaşılan veri içerisinde problem ile ilişkili 47 adet bilimsel kaynak olmak üzere toplam 93 kaynak (bilimsel makale, kitap ve tez) incelenmiştir. Tablo 2'de listelenen ele alış şekilleri üç ana tema ve ilişkili alt temalar altında konumlandırılmıştır. Her tema, örneklem teşkil eden referanslarla açıklanmıştır. Nesnel niteliğe sahip ve fiziksellik içeren maddi olmayan etmenler teması; atmosferik fenomenler, yeni teknoloji ürünü malzemeler ve teknikler, malzemenin maddi olmayan/demateryalize etki üretecek şekilde kullanılması ve mekân içinde gerçekleşen zamansal unsurlar olarak dört alt temada yer alır.

Atmosferik fenomenler: Hill (2006) *Immaterial in Architecture* adlı kitabında maddi olmayanı tüm atmosferik fenomenleri içeren bir kapsayıcı terim olarak kullanmıştır. Bunlar sis, bulutlar, rüzgar, yağmur gibi atmosferik dış etmenlerin yanı sıra ışık, ses, koku gibi fiziksel olarak tanımlanabilen etmenlerdir. Bu fenomenlere buhardan buza, suyun her türlü formu da dâhildir. Diller+Scofidio'nun Blur Building enstalasyonu sisin mekânsallaştığı bir örnektir (Hill, 2006: 94-96). Hill, *The immaterial and the material: an architectural dialogue in time* adlı metninde mimaride taş ve ahşabı *maddi* unsurlar olarak ele alırken, hava ve suyu *maddi olmayan* unsurlar olarak tanımlamıştır (Löschke, 2016: 6). Bitki örtüsü de maddi olmayan (intangible) varlıklar içerisinde tanımlanmıştır (Vasilski, 2013: 5).

Yeni teknoloji ürünü malzemeler ve teknikler: Vasilski (2013: 5) mimarlığın maddi olmayan yönünün ilerleyen teknolojik olanaklar ile birlikte artmış olduğunu ifade etmiştir. Karandinou'ya (2016) göre interaktif yüzeyler, ışık yayan pigmentler veya sis bulutları gibi yeni, akışkan ve şekil değiştirebilir malzemeler mimarlıkta maddi olana dair kavrayışı değiştirmiştir (Karandinou, 2016: 22-33). Hill (2006: 87) Klein'in hava mimarisinin manyetik alanlar, elektrik ve elektroniğin de kullanıldığı maddi olmayan bir mimarlık olduğunu ifade etmiştir. Yazılım tabanlı, gerçek-zamanlı duyarlı, programlanabilir ve değişken malzemeler mimarlığın maddiliğini değiştirmiştir. Medya cepheleri binayı fiziksel bir yapı olmanın ötesine taşıyarak, sürekli değişiklik gösteren bir sembol mekânizması haline getirmektedir (Şener, 1996: 56-61).

Malzemenin maddi olmayan/demateryalize etki üretecek şekilde kullanılması: Mimarlıkta maddesizleşme (dematerialization), mimari yapının veya yapısal unsurların maddesellik algısı oluşturan niteliklerinin azaltılmasıdır. Maddesizleşmede, maddi bir unsur zihinsel olarak maddesizliği çağrıştıracak şekilde kullanılmaktadır (Şener, 1996: 52). Hill (2006) mimarlıkta maddi olmayanı *maddi olanın gerçekteki yokluğundan ziyade algıdaki yokluğu* üzerinden ele almayı önermiştir. Nouvel kariyeri boyunca şeffaf ve reflektif malzemeler, malzeme ve renk yoğunluğundaki değişim, ışık efektleri veya doğanın içinde eriyip gitme gibi yaklaşımları ile tanınmıştır. Bunlar mimarlığı demateryalize eden tavrılardır (Meraz, 2016: 96). Kristal Palas fuar alanı, Mies van der Rohe'nin ipek yarıgeçirgen perdeleri veya cilalı krom kolonları da demateryalizasyon örnekleri arasındadır (Şener, 1996: 52-54). Bir diğer maddesizleştirme fenomeni ise ilüzyon ve simulasyonlardır. Lissitzky, filmler ve reklam panoları gibi maddi nesnelere hareket haline geçtiklerinde ortaya hayali mekânlar çıkarmalarından bahsetmiştir. Bu maddi olmayan bir maddesellik yaklaşımıdır (Löschke & Luscombe, 2013: 5).

Mekân içinde gerçekleşen zamansal unsurlar: de Bruyn (2013: 57) olay mimarlığının görünmez maddesizliğini fiziksel yapının görünür maddeselliği karşısına konumlandırmaktadır. Ona göre Klein'in hava mimarisi, Diller+Scofidio'nun Blur binası ve Zumthor'un Sound Box'ı mimariyi maddesel doğasından özgürleştiren denemelerdir. Karandinou (2016: 31-32) ise alışıldık form-madde ikiliğinin form-performatiflik ikiliği halini aldığından bahsetmiştir. Performatif durumlar; dinamik, esnek, zaman içinde değişebilen, statik olmayan ve bu sebeple kolayca temsil edilemeyen bir niteliğe sahiptir. Program, olay ve işlev mekânın fiziksel değil imgesel derinliğine tekabül etmektedir. Tschumi ise "olay mimarlığı" ile mekânı zamansallık üzerinden düşünmüş ve mekânın maddi olmayan olasılıklarını gündeme taşımıştır (Güner, 2012: 27).

Öznel niteliğe sahip ve fiziksellik içermeyen maddi olmayan etmenler teması; zihinsel faktörler, öznel faktörler ve sosyolojik faktörler olarak üç ayrı alt temada yer alır.

Fiziksel mekânı ortaya çıkaran zihinsel faktörler: Bouman ve Toorn'a göre (1994: 12-21) mimarlıkta *maddi olmayan*, formda ifadesini bulmuş fikir ve söylemlerdir. Emmons ve Mindrup'a göre (2008: 51) mimarlıkta

anlam, maddi olmayan fikirlerin maddi biçime tercüme edilmesiyle üretilmektedir. Charciarek'e göre (2020: 13) ise fikir ve ideallerin, düşünce ve kelimelerin, kavram ve eskizlerin maddi olmayan dünyası mekânda fiziksel olana taşınmaktadır. Yorgancıoğlu (2004: 11-12) Steven Holl'de maddi olmayan bir etmen olan fikrin "tasarımı başlatan muğlak imaj" olduğunu ifade etmiştir. Bu imaj mekânda duyulur, deneyimsel ve algılanabilir niteliğe dönüşmektedir. Rönesans mimarı ve yazarı Alberti de mimarının zihinsel anahatlarının her türlü maddesellikten önce geldiği söylemiştir (Dodds, 2008: 3).

Mekân deneyimi üzerinde etkili olan öznel faktörler: Hill (2006: 69) maddi olmayanı soyutlamalardan ziyade deneyimler ile ilişkilendirmektedir. Beşlioğlu'na (2014: 167) göre, deneyimi yönlendiren sezgi, içgüdü, bilindışı gibi unsurlar mimarlıkta maddi olmayan konusunda belirleyicidirler. Julio Bermudez yoğun mekânsal deneyimlerin algısal, duygusal, zihinsel ve ruhsal süreçlerle oluştuğundan söz etmiştir (Bermudez'den aktaran Côté, 2013: 12). Pallasmaa (1996: 450) mekânsal deneyimin fiziksel form üzerinden değil, mekânın oluşturduğu duygulanımlar üzerinden yaşandığına işaret etmiştir. Pallasmaa (2014: 231) bu bağlamda geçici, odaklanmamış ve maddi olmayan deneyime dayalı bir karakter olan "genius loci"den bahsetmiştir. Norberg-Schulz'un (1985: 71) vurguladığı sosyal aidiyet ve şiirsel ilişki de yerleşmenin iki maddi olmayan yönüdür. Infanger'a göre insanın yere aidiyeti kişisel ve içseldir, dolayısıyla nesnel değil öznel nitelik taşımaktadır (Infanger, 2009: 20). Öte yandan Norberg-Schulz'un geometrik mekânın karşısına yerleştirdiği varoluşsal mekân kavramı "algısal şemaların sistemi" ve "çevresel imgelerin somutlaştırılması"na dayanmaktadır. Bu terimler Piaget'nin yapısalcı psikolojik yaklaşımına referans veren bilişsel bir yaklaşımın parçasıdır (Bolak Hisarlıgil, 2007: 22-23).

İnsana dair maddi olmayan değerler ve dinamikler olarak sosyolojik faktörler: Foucault ve Le Febvre'ye göre politik kararlar, programlar ve işlevler de mekânları ortaya çıkaran kuvvetler arasında yer almaktadırlar (Karandinou, 2016: 32). Bouman ve Toorn'a göre (1994: 12-21) de mimarlığın görünür yönünün ardında sosyal ve politik niyetler, söylemler, ideolojik motivasyonlar ve zihin yapıları bulunmaktadır. Bunlar mimarlığa dair maddi olmayan unsurlardır. Alan Holgate (1994) politik etmenler, ekonomi, üretim organizasyonu ve işlevsel ihtiyaçlar gibi bir takım maddi olmayan etmenlerin tasarımı koşulladığını belirtmiştir. Avar'a göre (2009: 8) LeFebvre mekânın salt zihinsel bir soyutlama olmadığı gibi yalnızca fiziksel bir nesne de olmadığını belirtmektedir. Mekân, bir toplumsal ilişkiler ve biçimler bütünüdür.

Özne-nesne bütünselliğinde temellenen ve fiziksellik içermeyen maddi olmayan etmenler teması; bütünsel atmosfer, yerleşme (dwelling), şeylik (thingness) ve dördü (fourfold), yakınlık (closeness), et (flesh) ve yaşanan beden (lived body), yaratıcı imgelem (creative imagination) ve şiirsel imge (poetic image) olarak altı alt temada yer alır.

İnsan-mekân içiçeliği olarak bütünsellik ve süreklilik olarak atmosfer: Côté (2013: 65) maddi olmayanı mekândaki unsurların basit toplamına indirgenemeyecek bütünsel atmosfer olarak ele almıştır. Atmosfer, mekânın hissedilen ama söze dökülemeyen etkisini oluşturan maddi olmayan (intangible) etmenler ile oluşur. Atmosfer mekân ile onu deneyimleyen arasında oluşan öznel, muğlak ve kısa ömürlü bir deneyimdir. Bu sebeple bir metin veya tasarım yoluyla ele geçirmesi kolay değildir, tanıma sığdırması ise imkansızdır (Havik vd., 2013: 3). Karandinou'ya göre atmosfer hayatın akışı için bir arkaplandır. Analitik, doğrusal ve rasyonel bir yöntemle incelenemeyen duyumsal dürtülerin bir sonucudur. Deneyimlenir ama bire bir incelenemez ve kolaylıkla temsil edilemez (Karandinou, 2016: 30-31). Pallasmaa'ya göre mekânın verdiği anlık bir hissiyat olarak atmosfer sonsuz sayıda algı faktörlerinin birliğidir. Atmosferin duyulanışında söz konusu olan bütünsellik, varoluşsal bir deneyimdir. İçselleşmiş varoluşsal hissiyatımıza ihtiyaç duymaktadır. Pallasmaa'ya göre atmosfer, mekânın maddi nitelikleri ile insan imgelemine maddi olmayan dünyası arasında bir alışveriştir. Bu alışveriş nesne ve öznenin birbiri içinde kaynaşmasıdır (Pallasmaa, 2014: 232). Atmosfer maddi nesne kaynaklı olmakla birlikte maddi olana ait değildir (Wheeler & Nagdive, 2015).

Mekânsal inşanın ontolojik ön koşulu olarak yerleşme (dwelling): Heidegger'de yerleşme (dwelling), asıl itibariyle insana dair ontolojik bir özellik olarak tanımlanmıştır. Yerleşme, insanın inşa ve iskan faaliyeti ile mekâna dair maddi olmayan/ontolojik bir nitelik haline gelmiştir. Bunun koşulu insan-mekân arasındaki ontolojik bütünseliktir. Infanger'e göre (2009) Heidegger, maddi olmayan yerleşmeyi, maddi inşa eyleminin olmazsa olmaz ön koşulu saymıştır. Heidegger yerleşmenin sadece bir mekânda ikamet etmek olmadığını vurgulamaktadır. Heidegger yerleşmeyi en yalın haliyle "var olmak" olarak telaffuz etmiştir. Ona göre

yerleşme maddi inşanın ötesine geçmekte ve varoluşun maddi olmayan doğasına işaret etmektedir (Infanger, 2009: 4). Heidegger *inşa etme* eylemini de yerleşmenin (dwelling) doğal sonucu olarak ele almıştır. Yerleşmek ve inşa etmek, amaç ve araç gibi birbirine bağlıdır. Ona göre inşa etmek insanoğlunun dünya üzerinde ölümlüler olarak yerleşme halidir (Infanger, 2009: 3). Söz konusu yerleşme eylemi soyut bir uğraş olmayıp, şeylerle aramızdaki somut ilişki içerisinde ortaya çıkmaktadır (Sharr, 2007: 31). Yerleşme, varlığın ontolojik ilkeleri olan dörtlünün bütünlüğünü koruyacak şeyler inşa ettiğimizde oluşmaktadır. Bir evin ortaya çıkmasını sağlayan onu fiziksel olarak kuran elemanlar değil, dörtlü'dür. İnşanın somut ürünleri olan yapılar, üzerlerinde nasıl bir yerleşmenin olduğunu belirten birer göstergedirler (Aras, 2010: 62).

Mekânın ontolojik niteliği olarak “şey”lik (thingness) ve mekânın bir araya getirdiği olarak dörtlü (fourfold): Heidegger’de “şey”lik, mekânın insanla bütünselliği dolayısıyla edindiği bir ontolojik niteliklerdir. Heidegger bu sebeple *nesne* yerine “şey” kelimesini tercih etmiştir. Nesne, birbirinden ayrı bir özne-nesne ilişkisini işaret etmektedir. Oysa Heidegger’de mekân, insandan bağımsız bir nesne değildir. Heidegger insanın fiziksel çevre ile ilişkisini, “varlık”la ontolojik ilişkisinin bir vechesi olarak ele almaktadır. “Şey” bir araya gelen, bir şeyleri bir araya getiren, yakınlaştıran bir şey olarak mekânlar, varoluşları ve kullanılışları yoluyla dörtlüyü bir araya getirmektedirler (Aras, 2010: 26-49). *Dörtlü*, Heidegger’in “yeryüzü, gökyüzü, tanrısallar ve ölümlüler”in birliğinden oluşan varoluşsal yapıya verdiği addır. Dörtlünün bir araya toplanması, şey’i oluşturmaktadır. Şey şeyleşirken bir dünya açığa çıkarmaktadır. Bu, aynı zamanda yerin meydana gelmesidir (Teal, 2008: 67-73). Heidegger modern zamanlardaki inşa etme ve yerleşme durumunun iki eylemin de ontolojik boyutunu hiçe saydığından dem vurmuştur (Puthussery, 2022: 21). Oysa sıklıkla referans verdiği Karaorman’daki geleneksel çiftlik evi, dünyayı oluşturan temel unsurlar olan dörtlüyü bir araya getirmektedir. Heidegger burada mimarlık çevrelerince anlaşılabilir bir mekân-kurma eyleminden farklı bir şeyden bahsetmektedir. Ona göre yer ve mekân, insanın inşa etme eyleminin ürünü olmaktan ziyade dörtlü’ye ve dünya’ya aittir (Malpas, 2021: 25-34).

İnsan ve mekân arasında varoluşsal bir ilişki şekli olarak yakınlık (closeness): Heidegger *Şey* isimli makalesinde, yakınlık ile ölçülebilir mesafe arasında bir ayrım yapmıştır. Yakınlık, Dasein’in şeyler ile alakası ve yönelimi tarafından belirlenmiş varoluşsal bir mekânsal ilişki şeklidir. Ölçülebilir mesafe ise şeylerin Dasein ile ilişkisini göz önünde bulundurmayan nesnel bir belirlenimdir. *Yer* nosyonu *lokasyon* kavramından kuvvetlidir zira lokasyon anlamsallık içermezken, *yer* Dasein ile ilişkisi içerisinde oluşmaktadır. Bunun sebebi, Dasein’in yalnızca maddi olana indirgenebilecek bir varlık türü olmamasıdır. Dasein kendini dünyada, dünya ile bir yakınlaşma ve iç içe geçme içerisinde bulmaktadır (Duvisac, 2014: 23-25). Heidegger’e göre *yakınlık*, insanın varlığın dörtlü yapısıyla birlikte olması ile gerçekleşmektedir. Bu ise dörtlüyü bir araya getiren şey’lerle birlikte olması anlamına gelmektedir. Bir şey olarak *mekân* da ontolojik varoluş koşulu olan dörtlü ile ilişkisi içinde oluşmaktadır. Mekân ancak insanın dörtlü ile birlikte olabileceği bir yaşanmışlığın içinde anlam kazanabilmektedir (Aras, 2010: 30-48).

Heidegger’e göre Dasein’in *mekânsallığı*, dünya-içinde-varolanları yakınlaştırması ile ortaya çıkmaktadır. Dasein’in *mekânsallığı*, bir konum işgal etme manasında mekânda olmak değildir. Dasein, yakınlaştırdıkları üzerinden dünya “içinde” vardır. Dünya-içinde-varolanlar da kendi yerlerini Dasein’in *mekânsallığı*nda bulmaktadır. Heidegger bu varoluşsal yaklaşım ile, mekânı sadece uzamsal açıdan ele alan ve insanla olan ilişkisini göz ardı eden kartezyen düşünceyi aşmayı amaçlamıştır (Aras, 2010: 29).

İnsan ve mekânın ortak ontolojik/varoluşsal tözü olarak “et” (flesh) ve insan-mekân arasındaki ontolojik ilişkiyi kuran “yaşanan beden” (lived body): Zumthor mekândan bahsederken “*bedenli bir kütle (...)* Bir metafor olarak beden değil – bedeninin kendisi! Bana dokunabilen bir beden” ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadeler Merleau-Ponty’nin insan ile mekân arasındaki bütünselliğin ontolojik zemini olan “*flesh*”e referans vermektedir. Bu yaklaşım, Batı mimarlığının materyalist mantığının insan ile mekân arasında kurduğu ikilik ve ayrıma bir eleştiridir. Merleau-Ponty’ye göre bedenlerimiz dünyaya bir özne-nesne mesafesinden değil, *içeriden* dâhil olmaktadır (Irwin, 2019: 93-97). Merleau-Ponty’ye göre mekân deneyimi kökensel bir “kon-füzyon” (con-fusion) hali ile başlamaktadır. Zihinsel ayrışmanın başlamasından önce, insan dünya ile maddi ve mekânsal bir süreklilik içinde bulunmaktadır. İnsan mekânı mekân kapladığı için; maddi olanı da maddi bir varlık olduğu için algılamaktadır. İçerilmiş varlıklar olarak insanlar, bedenlerini dünyaya ödünç vererek onu içeriden deneyimlemektedirler (Hale, 2016: 65-66). Merleau-Ponty’ye göre *flesh*, mekânsallığın kökensel arkeolojisi sonucu ulaşılan, mekânsallığın nihai zemini. Ontolojik bir ilke olan *flesh* Kartezyen mekân

anlayışının önünü tamamen kapatmaktadır (Shengli, 2009: 140). *Beden-özne* ise bedenin dünya ile iç içe geçme halinde temellenen biliş-öncesi idrak anlamına gelmektedir. *Yaşanan beden* yerlere aittir ve onları meydana getirmektedir. Yerler de *yaşanan beden*lere ait ve onlara bağımlıdır. Bedenler ve yerler birbirlerini karşılıklı olarak canlandırmakta ve hayatta tutmaktadırlar (Casey'den aktaran Seamon, 2014: 6-8).

Mekânın ontolojik özünü açığa çıkaran yaratıcı imgelem (creative imagination) ve insan-mekân bütünselliğinin yansıması şiirsel imge (poetic image): Bachelard, *The Poetics of Space*'te (1994) mekânın maddi olmayan niteliklerini şiirsel imgeye dayalı bir mekânsallık tahayyülü üzerinden ortaya koymuştur. Bachelard mekâna dair *düşsel, duyumsal, belleksel* ilişkileri, yani "görünmeyen"i tartışmak için bir kavramsal çerçeve sunmuştur. Bachelard'a göre insan-mekân arasındaki ontolojik bütünsellik *yaratıcı imgelemede* ortaya çıkmaktadır. İmgeleyen insan ile imgelenen mekân, şiirsel imgede bütünleşik biçimde bulunmaktadır. Şiirsel imge, mekânın ontolojik anlam yapıları olan somut özlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Somut özler, imajinatif şiirsel aktivite ile kendilerini açmaktadırlar (Kaplan, 1972: 182). Mekân imgeleri ne yalnız fiziksel, ne de yalnız düşünsel bir bağlama oturmaktadır. Bachelard mekân imgelerinin fenomenolojisi ile bedenin ve mekânın somutluğunu ortadan kaldırmıştır. (Tunç & Yıldız, 2021: 103-265). Bachelard'ın yaratıcı imgelem ontolojisi özne-nesne ayrımını ortadan kaldırarak insan-mekân bütünselliğinin ontolojik imkanını sunmuştur. Özne-nesne ayrımı, uyanıklık halindeki bilinç durumuna (epistemoloji) özgü bir ikiliktir. Gündüz düşüne özgü kendilik bilinci ise epistemolojik değil ontolojik nitelik taşır. Bachelard'da şiirsel imge, dolaysız ontolojinin ana temasıdır (Kaplan, 1972: 187-188).

Bachelard imgelemin fenomenolojisi ile yaşam alanlarının (inhabiting) imgelerini araştırmıştır. Ona göre bir ev ve içindeki odalar geometrik formlara indirgenemez niteliktedir, zira ontolojik mekân geometrik mekânı aşmaktadır. Kartezyen mekân anlayışının aksine insan ile mekânların ilişkisi muğlak ve düşsel bir şiirsellik olarak yaşanmaktadır (Magrini, 2017: 69-72). Başka bir kişinin Varlığıyla paylaştığımız mekân kartezyen anlamda konuma indirgenemez niteliktedir. Mekân, ontolojik "anlam yapıları" ağının içinde yer almaktadır. Bu anlam yapıları ise yorumsamaya dayalı, imajinatif şiirsel aktivite ile kendini açmaktadır. Söz konusu "anlam ağı" rasyonel, atomistik ve izomorfik bir nesnel bir dünya tasavvurunun parçası olan olgulara değil, dünyayı oluşturan unsurların kendilerini açtıkları somut özlere tekabül etmektedir (Magrini, 2017: 70-71).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma, mimarlık düşüncesinde *maddi olmayan* meselesinin nasıl ele alındığını terimin yan anlamlarını da dâhil eden geniş bir spektrum içinde göz önüne sererek eleştirel bir okuma yapmayı amaçlamıştır. Çalışma sürecinde, problem ile ilişkili yaklaşımlar üç üst tema altında konumlandırılmıştır. "Maddi olmayan"ı *nesnel niteliğe sahip ve fiziksellik içeren maddi olmayan etmenler* ve *öznel niteliğe sahip ve fiziksellik içermeyen maddi olmayan etmenler* bağlamında ele alan yaklaşımların Kartezyen özne-nesne ayrımını benimseyen pozitivist/materyalist paradigma içerisinden oluştuğu gözlenmiştir. *Özne-nesne bütünselliğinde temellenen ve fiziksellik içermeyen maddi olmayan etmenler* bağlamında ele alan yaklaşımların ise özne-nesne bütünselliğini ontoloji ve fenomenoloji zemininde ele alan varoluşsal paradigma etkisinde oluştuğu gözlenmiştir.

Materyalist yaklaşım literatürde varoluşsal/ontolojik yaklaşıma kıyasla niceliksel olarak baskın bir görünüm sergilemektedir. Mimarlıkta varoluşsal paradigmanın mekân anlayışını inceleyen bir kuramsal literatür olmakla birlikte, bu yaklaşımın *mimarlıkta maddi olmayan* problemi çatısı altında görünür olmadığı gözlenmiştir. Varoluşsal yaklaşımda yer bulan *maddi olmayan unsurlar* insan ile bütünleşik oldukları ve ontolojik bir nitelik taşıdıkları için nesnel olarak gözlemlenememektedir. Bu durum, söz konusu unsurların literatürde *mekâna dair maddi olmayan unsurlar* olarak isimlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Çalışma sürecinde ulaşılan bu saptama sonrasında araştırma bu alana doğru derinleştirilmiş ve varoluşçu paradigmada ortaya konan ontolojik kavramsallaştırmaların *mimarlıkta maddi olmayan unsurlar* olarak ele alınıp alınamayacağı araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, Heidegger'de mekânın insanla ontolojik bütünselliği içerisinden kazandığı bir nitelik olarak "şey"lik, mekânın bir araya getirdiği ontolojik ilkeler olarak *dörtlü*, fiziksel çevrenin bir *yer* olabilmesi için sahip olması gereken ontolojik nitelik olarak *yakınlık*, Merleau-Ponty'de insan ile mekânı iç içe geçiren ve bu sayede mekânsallığın oluşmasını sağlayan ontolojik töz olarak *et (flesh)* ve Bachelard'da insan-mekân bütünselliğinin yansıması olan *şiirsel imge* ve mekâna dair *somut özler* gibi kavramsallaştırmaların mekânın oluşumunu ontolojik bir düzlemde belirleyen *maddi olmayan etmenler*

olarak ele alınabileceği sonucuna varılmıştır. Materyalist paradigmda toplumsal ilişkiler, politik kararlar, ekonomik, kültürel, dini ve sosyolojik etmenler gibi maddi olmayan etmenler mekânın oluşumunu materyalist bir düzlemde belirlemektedir. Benzer şekilde, varoluşsal paradigmda ortaya konan söz konusu ilkelerin de mekânın oluşumunu ontolojik düzlemde belirleyen *maddi olmayan etmenler* olarak ele alınabileceği önermesi, çalışmanın tartışmaya açtığı temel değerlendirmedir. Mimarlık ve mekânı, felsefenin sınırları insan varoluşunun sınırlarına kadar uzanabilen ufku içerisinden ele alan yaklaşımlar mekâna dair kavrayışa yeni boyutlar getirecektir. Mimarlıkta maddi olmayan probleminin ufku kadar mimarlığın ufku da bu ontolojik alanla birlikte genişleme potansiyeli taşımaktadır.

Authors' Contributions

There is a single author in this paper who contributed 100%.

Competing Interests

There is no potential conflict of interest.

Ethics Committee Declaration

The study does not require an ethics committee approval.

REFERENCES

- Altan, İ. (1993). Mimarlıkta mekân kavramı. *Psikoloji Çalışmaları*, 19(0), 75-88. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/100137>
- Holgate, A. (1994). *The art in structural design: An Introduction and Sourcebook*. Oxford University Press.
- Aras, S. (2010). *Mimarlık-felsefe ilişkisi: Martin Heidegger düşüncesinde mekân* [Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi].
- Avar, A. A. (2009). Lefebvre'in üçlü–algılanan, tasarlanan, yaşanan mekân–diyalektiği. *Dosya*, 17(0), 7-16.
- Bachelard, G. (1994). *The poetics of space* (M. Jolas, Çev.). Beacon Press.
- Beşlioğlu, B. (2014). The transmission of accumulated immaterial senses in architectural education. *METU JFA*, 2014(1), 157-170. <https://doi.org/10.4305/metu.jfa.2014.1.8>
- Bouman, O., & Toorn, R. (1994). *The invisible in architecture*. Wiley.
- Bolak Hisarlıgil, B. (2007). “Yer”leşmenin düş(üm)lenmesi: Geleneksel Anadolu yerleşmelerinde “ara”lar. [Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <http://dx.doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, V., & Clarke, V. (2019). *Answers to frequently asked questions about thematic analysis*. The University of Auckland. <https://124.im/Wfx9GY> (26.09.2023).
- Charciarek, M. (2020). *Relations between the idea and matter in concrete architecture*. Wydawnictwo PK.
- Côté, O. (2013). *Intangible aspects of architectural spaces that influence well-being*. [Doctorate Thesis, Université de Montréal]. <https://papyrus.bib.umontreal.ca/xmlui/handle/1866/11897>
- de Bruyn, D. (2013). Is it immaterial? Matters of architectural matter. *SAJAH*, 28(2), 57-71. <http://hdl.handle.net/2263/39879>
- Dodds, G. (2008). Editorial: The incredible lightness of building. *Journal of Architectural Education*, 62(2), 3. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1531-314X.2008.00232.x>
- Duvisac, D. (2014). *The concept of spatiality in Heidegger, Merleau-Ponty, and Patočka*. [Senior Honors Projects Thesis, James Madison University]. <https://commons.lib.jmu.edu/honors201019/407>
- Emmons, P., & Mindrup, M. (2008). Material models and immaterial paradigms in the Rietveld Schröder House. *Journal of Architectural Education*, 62(2), 44-52. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1531-314X.2008.00239.x>

- Frampton, K. (1995). *Studies in tectonic culture: The poetics of construction in nineteenth and twentieth century architecture*. MIT Press.
- Güner, D. (2012). Performans ve edimsel olarak mimarlık. *Ege Mimarlık Dergisi*, 24-29.
- Güney, D., & Yürekli, H. (2004). Mimarlığın tanımı üzerine bir deneme. *itüdergisi/a mimarlık, planlama, tasarım*, 3(1), 31-42.
- Hale, J. (2016). *Merleau-Ponty for architects*. Routledge.
- Hasol, D. (1979). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü* (2. Baskı). YEM Yayınevi.
- Hasol, D. (2011) "Mimarlık sanat değil mi? *Batı Akdeniz Mimarlık dergisi*, 48. <http://www.doganhasol.net/mimarlik-sanat-degil-mi.html> (30.09.2023).
- Havik, K., Teerds, H., & Tielens, G. (2013). Editorial. *Building atmosphere, OASE (91)*, 3-12. <https://www.oasejournal.nl/en/Issues/91/Editorial>
- Heidegger, M. (2004). İnşa etmek, oturmak, düşünmek. (E. Yıldız, N. Behramoğlu, N. Gönül, A. Kaftan, İ. Oranlı, Ç. Utlu, Çev.). *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 6(2004), 45-55.
- Hill, J. (2006). *Immaterial architecture*. Routledge.
- Holgate, A. (1994). *The art in structural design: An introduction and sourcebook*. Oxford University Press.
- Infanger, J. (2009). *Dwelling the immaterial and the Internet*. [Master Thesis, Washington State University]. <https://rex.libraries.wsu.edu/esploro/outputs/graduate/Dwelling-the-immaterial-and-the-Internet/99900525287801842>
- Irwin, B. A. (2019). Architecture as participation in the world: Merleau-Ponty, Wölfflin, and the bodily experience of the built environment. *Architecture Philosophy*, 4(1), 89-102.
- Jesson, J. K., Matheson, L., & Lacey F. M. (2011). *Doing your literature review. Traditional and systematic techniques*. Sage.
- Kahvecioğlu, H. (2008). Mekânın üreticisi veya tüketicisi olarak zaman. A. Şentürer, Ş. Ural, Ö. Berber, F. Uz (Eds.), *Zaman-Mekân* (Bölüm II, 142-149). Yem Yayınları.
- Kaplan, E. K. (1972). Gaston Bachelard's philosophy of imagination: An introduction. *Philosophy and Phenomenological Research*, 33(1), 1-24. <https://doi.org/10.2307/2106717>
- Karandinou, A. (2016). *No matter: Theories and practices of the ephemeral in architecture*. Routledge.
- Kutluer, İ. (2007). Pozitivizm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (Cilt. 34, s. 335-339). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/pozitivizm> (24.09.2023).
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. (D. Nicholson-Smith, Çev.). Blackwell.
- Löschke, S. K., & Luscombe, D. (2013). Immaterial materialities: Aspects of materiality and interactivity in art and architecture. *Interstices: Journal of Architecture and Related Arts*, 14(14), 5-12. <https://doi.org/10.24135/ijara.v0i0.451>
- Löschke, S. K. (Ed.). (2016). *Materiality and architecture* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315732732>
- Magrini, J. (2017). Dwelling and creative imagination in Gaston Bachelard's phenomenology: Returning to the poetic space of education and learning. *Access: Contemporary Issues In Education*, 38(1), 66-83. <https://doi.org/10.1080/00131857.2016.1194738>
- Mallgrave, H. F. (2010). *The architect's brain: Neuroscience, creativity, and architecture*. Wiley.
- Mallgrave, H. F. (2018). *From object to experience*. Bloomsbury Publishing.
- Malpas, J. (2021). *Rethinking dwelling: Heidegger, place, architecture*. Bloomsbury Academic.
- Meraz, J. M. (2016). From the fusion with nature to architectural immateriality: The seduction of the image in the work of Jean Nouvel. *EGA Expresión Gráfica Arquitectónica*, 21(27), 96-105. <https://doi.org/10.4995/ega.2016.4242>
- Norberg-Schulz, C. (1980). *Genius loci : Towards a phenomenology of architecture*. Rizzoli.
- Norberg-Schulz, C. (1985). *The concept of dwelling : On the way to figurative architecture*. Rizzoli.
- One Look Thesaurus. (t.y.a). Immaterial. *OneLookThesaurus* İçinde. <https://onelook.com/thesaurus/?s=immaterial> (30.09.2023).

- One Look Thesaurus. (t.y.b). Metaphysical. *OneLookThesaurus İçinde*. <https://onlook.com/thesaurus/?s=metaphysical> (30.09.2023).
- Pallasmaa, J. (1996). The geometry of feeling a look at the phenomenology of architecture. K. Nesbitt (Ed.), *Theorizing A New Agenda For Architecture* İçinde (ss.448-453). Princeton Architectural Press. <https://parametricplaces14.files.wordpress.com/2014/04/geometry-of-feeling1.pdf>
- Pallasmaa, J. (2014). Space, place and atmosphere. Emotion and peripheral perception in architectural experience. *Lebenswelt*, 4(1), 230-245. <http://dx.doi.org/10.13130/2240-9599/4202>
- Puthussery, A. (2022). Dwelling as the ontological condition for designing. *Cetanā: The Journal of Philosophy*, 2(1), 16-37.
- Rasmussen, S. E. (1962). *Experiencing architecture*. MIT Press.
- Seamon, D. (2014). Merleau-Ponty, perception, and environmental embodiment: Implications for architectural and environmental studies. P. Locke ve R. McCann (Eds.), *Carnal Echoes: Merleau-Ponty and the Flesh of Architecture*. <https://124.im/8TOi5> (30.09.2023).
- Sharr, A. (2007). *Heidegger for architects*. Routledge.
- Shengli, L. (2009). Merleau-Ponty's phenomenology of space preliminary reflection on an archaeology of primordial spatiality. *The Third BESETO Philosophy Conference "Philosophy in the East Asian context: Knowledge, Action, Death, and Life"*, Japan, 131-140.
- Şener, A. (1996). *Architecture-technology architectonics*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi].
- Teal, R. (2008). Placing the fourfold: Topology as environmental design. *Footprint*, 2(2), 65-78.
- Tschumi, B. (1996). *Architecture and disjunction*. MIT Press.
- Topaloğlu, A. (2003). Materyalizm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 28) İçinde*. Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/materyalizm> (24.09.2023).
- Tunç, M. T., & Yıldız, S. (Eds.). (2021). *Mimarlar Neden Bachelard Okur? Ketebe*.
- Vasilski, D. (2013). Minimalism in architecture: Materials as an instrument of perception immaterial reality. *AU37(37)*, 3-27. <http://dx.doi.org/10.5937/a-u37-3761>
- Wheeler, A., & Nagdive, A. (2015). The energy between us: Two affective and intertwined space-times evoked by architecture as prelude to a proper sharing? Barret, E., Bolt, B., Kontturi, K-K., (Eds.), *Transversal Practices, Matter, Ecology and Relationality: VI International Conference on New Materialisms (ss.59-60)*, Melbourne.
- Yorgancıoğlu, D. (2004). *Steven Holl: A translation of phenomenological philosophy into the realm of architecture*. [Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi].
- Zevi, B. (2021). *Mimarlığı görebilmek* (A. Tümertekin, Çev.). Arketon Yayıncılık.

Author's Biography

Nil Aynalı is a Ph.D. student at Istanbul Technical University, Architectural Design Ph.D. Program. She graduated from Istanbul Technical University, Department of Architecture in 2005 and Istanbul Bilgi University, Architectural Design MSc Programme in 2007. She has worked in design offices as an architect, curator and editor. She has been working as a part-time lecturer and tutor in architectural design studios since 2014. Her academic interests focus on architectural design, architectural theory and philosophy, phenomenology of architecture and understanding of space in Sufism and Islamic thought.